

УДК 821.161.3

DOI 10.52928/2070-1608-2023-68-3-90-95

ЗААМОРФНЫ КУЛЬТУРНЫ КОД У БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ СВДОМАСЦІ

канд. філал. навук, дац. Л.Г. ДУКТАВА
 (Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы
 і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск)
 ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5401-7932>

У артыкуле разгледжаны зааморфны код як адзін з культурных кодаў, вызначаны асаблівасці выкарыстання культурных кодаў як носьбітаў глыбінных сэнсаў нацыянальнай самасвядомасці. Разгледжаны асноўныя судкоды зааморфнага кода ў беларускай літаратуры XX – XXI стагоддзяў. Арніталагічны субкод прадстаўлены вобразамі і матывамі бусла, жураўля, крумкача, жаваранка, арла. Тэматычная група «дзікія жывёлы» тэрыялагічнага субкода прадстаўлена вобразамі ваўка, зубра, мядзведзя. Адным з распаўсюджаных вобразаў, які звязаны з тэматычнай групай «свойскія жывёлы» тэрыялагічнага субкода, з’яўляецца вобраз каня, які адлюстраваны як у творах класікаў («На ніве» Я. Коласа, «Араты» Я. Купалы, «Бацькаўшчына», К. Чорнага), так і сучаных аўтараў («Развітанне з бацькоўскім канём» А. Пісьмянкова, «Коні на праспекце» Я. Сіпакова). Рэпрэзентацыя зааморфнага кода ў мастацкай свядомасці звязана з філасофскай і інтымнай лірыкай, з сацыяльным зместам эпічных твораў, іх гуманістычнай і экалагічнай скіраванасцю.

Ключавыя словы: культурны код, зааморфны код, беларуская літаратура, арніталагічныя вобразы, тэрыялагічны субкод, іхтыялагічны субкод, герпеталагічны субкод, энтамалагічны субкод.

Уводзіны. Даследаванне выкарыстання культурных кодаў у творах прыгожага пісьменства, выяўленага мастацтва, кінематографа і іншых відах мастацтва з’яўляецца адным з актуальных пытанняў у сучасным гуманітарным дыскурсе. На актуальнасць вызначэння культурных кодаў пры інтэпрацыі мастацкіх літаратурных твораў, твораў вуснай паэтычнай творчасці звярнулі ўвагу беларускія даследчыкі А. Мельнікава [1], Т. Шамякіна [2], І. Швед [3], Я. Грыневіч [4] і інш. У беларускай мастацкай свядомасці склалася свая сістэма вобразаў і матываў, якая звязана са светам фаўны. Вызначэнне асаблівасцей рэпрэзентацыі зааморфнага кода дазваляе больш выразна ахарактарызаваць асаблівасці нацыянальнага светапогляду.

Мэта дадзенай работы – вызначыць асаблівасці рэпрэзентацыі зааморфных культурных кодаў у творчасці беларускіх аўтараў. Задачы: вызначыць асаблівасці рэпрэзентацыі арніталагічнага субкода ў творах беларускіх аўтараў, ахарактарызаваць асноўныя складнікі тэрыялагічнага субкода ў мастацкіх творах беларускай літаратуры; выявіць асноўныя рысы іхтыялагічнага, герпеталагічнага, энтамалагічнага і крыптазаалагічнага субкодаў у мастацкай свядомасці.

Асноўная частка. Культурны код, які звязаны з адлюстраваннем свету жывёл, у розных класіфікацыях культурных кодаў мае наступныя назвы: жывёльны (С. Санько [5]), фаўністычны (Г. Мезенка [6]), заалагічны (Т. Лявонцьева [7]), зааморфны (В. Маслава і М. Піменава [8], В. Целя [9], Н. Сцяпанав [10]). Даследаванню асаблівасцей рэпрэзентацыі зааморфнага культурнага кода ў складзе моўнага вобразу свету прысвечаны работы Ф. Гукетлавай («Зааморфны код культуры ў моўнай карціне свету» [11]), Х. Разенкавай, С. Шуставай («Анімалістычны код англійскай культуры ў лінгвадыдактычным аспекце» [12]), Л. Бойкі («Зааморфны код культуры ў семантыцы ўстойлівых параўнанняў» [13]), К. Сісе («Антрапацэнтрычны патэнцыял зааморфнага кода назваў жывёл у духоўным кругаглядзе носьбітаў рускага фальклора» [14]) і інш.

Вобразы жывёл і птушак шырока распаўсюджаны ў фальклорных творах усходніх славян, пра што сведчаць казкі пра жывёл («Лісічка-сястрычка і воўк», «Лісіца і жораў» і інш.), народныя песні («Ляцела зязюля», «Яшчур» і інш.). Сімволіка з анімалістычнымі выявамі прысутнічае на гербах беларускіх населеных пунктаў: выява ваўка – г. Ваўкавыск, г.п. Лагішын; выява зубра – Брэсцкая вобласць; выява бусла – г. Столін, г.п. Лельчыцы; выява лася – г.п. Расоны; выява рыб – г.п. Паставы, г.п. Падсвілле; выява лебедзя – г. Маёры, выява льва – г. Гарадок, г.п. Воранава, г. Ліда, г. Слонім; выява вавёркі – г.п. Вялікая Бераставіца, г.п. Акцябрскі; выява алены – г. Гродна; выява мядзведзя – г. Смаргонь; вобраз рысі – г. Гомель і інш. Сярод беларускіх мастакоў да выкарыстання зааморфнага кода звярнуліся С. Богуш-Сестранцэвіч (выява «Рысакі»), М. Беляніцкі (серыя жывапісных работ «Белавежская пушча»), Г. Вашчанка («Палеская песня», «Мацярынскія крылы») і інш.

Зааморфны код адыгрывае важную сэнсаўтваральную ролю ў ідэйна-мастацкай сістэме шэрагу твораў прыгожага пісьменства розных перыядаў, быў прааналізаваны шырокі пласт мастацкіх твораў беларускай літаратуры, выдзелены шырока распаўсюджаныя ў беларускай мастацкай свядомасці анімалістычныя вобразы і матывы. Вобразы жывёл падчас палявання адлюстраваны ў беларускай літаратуры пачынаючы са старажытнага перыяду. Яркім узорам з’яўляецца паэма М. Гусоўскага «Песня пра лібліча, дзікасць зубра і паляванне на яго», або скарачана «Песня пра зубра». У творы паказаны звер, які надзелены, з аднаго боку, такімі рысамі, як бяскрыўднасць, лагоднасць. З другога боку, падчас абароны ад ворагаў гэты волат выступае лютым, бязлітасным абаронцам. Навідавоку рысы характару гаспадара беларускай зямлі. Выкарыстанне зааморфнага кода ў беларускай літаратуры другой паловы XX – пачатку XXI стагоддзяў (у апавесці «Ваўчыца з Чортавай Ямы», апавяданні «Дзік-

бадзяга» Б. Сачанкі, апавяданні «Львы» І. Пташнікава, аповесці «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел» В. Казько, паэме «Одзіўм» Я. Сіпакова, рамане «Літоўскі воўк» А. Наварыча і інш.) дазваляе творцам тлумачыць розныя з’явы ў жыцці грамадства, звяртацца да маральна-этычных праблем, гутарыць на экалагічную тэму.

У сучасным літаратуразнаўстве навукоўцы пры аналізе выкарыстання культурных кодаў акцэнтуюць увагу на спосабы іх рэпрэзентацыі ў мастацкім творы з дапамогай канцэптаў, матываў, вобразаў, ідэйнай скіраванасці твора. Метадалагічную аснову даследавання рэпрэзентацыі культурных кодаў у літаратурных творах складаюць работы А. Мельнікавай [1], Т. Шамякінай [2], А. Трубяцковай [15] і інш. На ўзроўні літаратурнага тэксту важным таксама з’яўляецца вызначэнне лінгвакультурнага кода праз аналіз мастацка-вобразных сродкаў (метафар, параўнанняў і інш.). На гэты конт зроблены значныя вынікі ў мовазнаўчых работах В. Целіі [9], В. Маславай, М. Піменавай [8], В. Красных [16], Д. Гудкова, М. Каўшовай [17], Т. Лявонцьевай [7] і інш. У даследаванні выкарыстаны структурна-семантычны, тыпалагічны, апісальны, гісторыка-літаратурны метады.

Субкодамі зааморфнага кода з’яўляюцца наступныя: арніталагічны (птушкі), тэрыялагічны (млекакормячыя), іхтыялагічны (рыбы), герпеталагічны (земнаводныя і паўзуны), энтамалагічны (насякомыя), крыптазаалагічны (невядомыя для навукі істоты-жывёлы). У беларускай літаратуры прадстаўнікі фаўны адлюстраваны як рэаліі прыроды, элементы пейзажных замалёвак, вобразы-алегорыі, вобразы-сімвалы.

Арніталагічны субкод у беларускай літаратуры прадстаўлены вобразамі птушак, якія распаўсюджаны на беларускіх землях (табліца 1). Гэта арол, бусел, варона, крумкач, верабей, голуб, грак, драч, жаўранак, журавель, зязюля, каршун, кнігаўка, лебедзь, сініца, снягір, сойка, сокал, цецярук, чайка, чапля, шпак, ястраб і інш. Сярод сваіх птушак – гэта певень, качка, гусь.

Табліца 1. – Арніталагічныя вобразы ў мастацкіх творах беларускай літаратуры (напрыклад, вобразы арла, бусла, крумкача (ворана, гругана), жаўранка, жураўля)

Вобразы і матывы	Мастацкія літаратурныя творы беларускіх аўтараў
Арол	«Арол галодны і сыты» А. Вяцінскага; «Прылячу» А. Дзеружынскага; «Арліная крыніца» А. Зарыцкага; «Гусак і арол» А. Звонака; «Арол» Я. Коласа; «Ворану вышэй арла не лятаць» К. Крапівы; «Песня звана» Я. Купалы; «Дух мой узвіўся высока» Я. Пушчы; «Босыя на вогнішчы» Я. Чачота і інш.
Бусел	«Балада пра кожнага першага» Э. Акуліна; «Раніца ляжала на крыле...» Т. Бондар; «Ясны кут» П. Броўкі; «Буслы» С. Грахоўскага; «Народная казка пра бацяна» У. Дубоўкі; «Злом» А. Дударова; «Пад небам буслінным» А. Экава; «Бусел» А. Кажадуба; «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел» В. Казько; «Буслы вучаць дзяцей», «О мой цудоўны край...» У. Караткевіча; «Буслы» У. Карызы; «Як птушкі дуб ратавалі», «Новая зямля» Я. Коласа; «Буслы», «На Палессі» Я. Купалы; «Буслы, буслы...», «Чорны бусел» П. Панчанкі; «Буслы» У. Сыракомлі; «Бусел», «Узыход сонца» М. Танка і інш.
Крумкач (воран, груган)	«Кружачь над азяблаю зямлёю» Т. Бондар; «Ляцеў груган, сеў на курган...» А. Вяцінскага; «Салавей і груганы» М. Вярышыніна; «Чорны воран, белы лебедзь» С. Гаўрусёва, «Казка» С. Дзяргая; «Груган» С. Законнікава; «Крумкачы» У. Караткевіча; «Мінск і воран, Парыж і здань» А. Казлова; «Як птушкі дуб ратавалі» Я. Коласа; «Ворану вышэй арла не лятаць» К. Крапівы; «Груган», «Груган і салавей», «Нікому» Я. Купалы; «Воран кружыць» Н. Мацяш; «Груган», «Славянскі матыў» А. Пісьмянкова; «Чаму груган чорны» М. Танка і інш.
Жаўранак	«Як захлынуўся ад радасці жаўранак...» Р. Барадуліна; «Жаваранак» А. Бачылы; «Жаўранак» Д. Бічэль-Загнетавай; «Жаўрук вядзе за цэлы хор...» Т. Бондар; «Жаўрук» П. Броўкі; «Гуртавое» Я. Брыля; «Жаўранак над праспектам», «Жаўранак дражніцца са мной» Г. Бураўкіна; «Жаўрук прадзе сярэбраную нітку...», «Дзе ты, мой жаўрук?» А. Дзеружынскага; «Жаваранк» В. Віткі; «Жаўранкі» В. Зуёнка; «Вяртанне» П. Панчанкі; «На пахаванні жаўрука» М. Танка; «Аратаму» Я. Чачота і інш.
Журавель	«Без песні жураўлінай» Н. Арсеньевай; «Адлет жураўлёў», «Жураўлі» М. Адамчыка; «Ветраломная паласа» А. Ароцкі; «Мяжы» М. Багдановіча; «Вятрак», «Курлы-курлы» Р. Барадуліна; «Жураўліныя ключы», «Ляцяць журавы» А. Бачылы; «Тры жураўкі», «Жураўлік» Д. Бічэль-Загнетавай; «Лес. Дарога. Жураўлі...» Т. Бондар; «Журавель» П. Броўкі; «Ты пачуў маіх вясновых журавоў» Г. Бураўкіна; «Пераломнае лета» М. Ваданосава; «Журавель» В. Віткі; «Дзед і жораў» В. Вольскага; «Мяжа» Л. Галубовіча; «Жураў і лісіца» А. Гаруна; «Журба недаляцеўшых журавоў...» С. Гаўрусёва; «Агні гараць, агні гараць над краем», «Кругі» У. Дубоўкі; «Злом», «Парог» А. Дударова; «Вырай» А. Дзеружынскага; «Паляванне на апошняга жураўля» А. Жука; «За старым, закінутым млынам...» У. Караткевіча; «На перавале стагоддзя» У. Карызы; «Адлет жураўлёў» «Дзве дарогі», «Жураўліны вырай» Я. Коласа; «Граніца» А. Куляшова; «Ледзь скрыпнуў журавель» А. Лойкі; «Перавал» Е. Лось, «Жораў» М. Лужаніна, «Вяртанне журавоў» Н. Мацяш; «Жураўлі», «Жураўліны рэквіем», «Смерць жураўля» М. Мятліцкага; «Журавы», «На схіле часу», «Толькі голас», «Пагранічча» П. Панчанкі; «Жураўлі» П. Пестрака; «Жураўліны адлет» П. Прыходзкі; «Курлы, курлы» Я. Пушчы; «Мяжа», А. Разанова; «Тры жураўлі» М. Рудкоўскага; «Жураўлі на Палессе ляцяць» А. Ставера; «Адлятаюць журавы», «Журавель і чапля» М. Танка; «Журавель» П. Труса; «На парозе свету» Я. Чыквіна і інш.
Зязюля	«Не кувай ты, шэрая зязюля...» М. Багдановіча; «Зязюля і дрозд» М. Вярышыніна; «Колькі год я зязюлю не чую...» С. Гаўрусёва; «Зязюля» А. Грачанікава; «Зязюля» С. Законнікава; «Аповесць пра залатое дно» А. Зарыцкага; «Закукавала зязюля ў лесе празрыста-зялёным...» У. Караткевіча; «А зязюля кукавала...», «Прычына» Я. Купалы; «Скупая зязюля» А. Лойкі; «Як зязюлі закукуюць», «Ты скажы мне, зязюля» П. Панчанкі; «Гаданне» Цёткі; «Ой, чаму ж ты, зязюльчэка...» і інш.

Адным з распаўсюджаных арніталагічных вобразаў-сімвалаў у беларускай літаратуры ХХ ст. з'яўляецца вобраз бусла, які сімвалізуе радзіму, чысціню, шчасце. Пра бусла складзены шэраг легенд і паданняў: «Пра паходжанне бусла», «Пакаранне бусла», «Бусел», «Лясныя манахі». Паводле паданняў, Бог ператварыў чалавека ў бусла за непаслухмянасць. Гэты сюжэт адлюстраваны ў нарысе «Зямля пад белымі крыламі» У. Караткевіча, апавесці «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел» В. Казько, апавяданні «Бусел» А. Кажадуба, дзе бусел разглядаецца як татэмная птушка, якая сімвалізуе паходжанне беларусаў. Вобраз бусла ў вераваннях беларусаў у многім пераклікаецца з вобразам жураўля, іх успрымаюць як птушак з іншага ствету ў станючай афарбоўцы. Сялярным вобразам у беларускай мастацкай свядомасці з'яўляецца вобраз пеўня, які сімвалізуе шчасце, жыццёвыя сілы, урадлівасць, дабрабыт. Паводле паданняў, у спрэчцы аб тым, хто зробіць найлепшую птушку, д'ябал стварыў паўліна, а анёл – пеўня, які прагнаў паўліна сваім спевам. Гэты спеў сімвалізуе пачатак новага дня. У беларускіх народных казках, байках, эпічных творах беларускіх пісьменнікаў выкарыстоўваецца вобраз-алегорыя пеўня, які атаясамліваецца з такімі рысамі характару, як ганарлівасць, саманадзейнасць: «Певень і індук» А. Звонака, «Што сказаў певень» Ядвігіна Ш і інш.

Тэрыялагічны субкод прадстаўлены тэматычнымі групамі «дзікія жывёлы», «свойскія жывёлы». Сярод найбольш распаўсюджаных вобразаў прадстаўнікоў дзікай фаўны ў беларускім прыгожым пісьменстве – вобразы ваўка, зубра, лася, мядзведзя, дзіка (табліца 2). Амбівалентнай сімволікай надзелены вобраз ваўка. З аднаго боку, гэта драпежнік, які наводзіць страх на людзей: «Топчачы верас і мох / Цёмных імшараў і лоз, / Выбрыў на сонны разлог / На асляпнелы пакос. / Зубам ляскоча аб зуб, / Вочы палаюць агнём; / Стаў, як калода, як слуп, / Стаў і азваўся вышцём» [18, с. 55]. Драпежнік у рэальных умовах адлюстраваны на старонках апавесці «Зона павышанай радыяцыі» І. Шамякіна, апавядання «Ваўчыца з Чортавай Ямы» Б. Сачанкі. З другога боку, воўк выклікае спачуванне падчас палявання на яго, гэты вобраз сімвалізуе адзіноту і трагічны стан, у якім апынулася асоба («Воўчая згряя», «Аблава» В. Быкава). У казачным эпасе вобраз ваўка з'яўляецца алегорыяй на такія рысы характару, як глупства, лягота, саманадзейнасць: «Святы воўк», «П'яны воўк», «Бык і ваўкі», «Воўк, стары сабака і кот» і інш. Вобраз-алегорыя ваўка адлюстраваны ў байках беларускіх пісьменнікаў: Ф. Багушэвіча («Воўк і авечка»), К. Крапівы («Воўк і гуманіст»), А. Абуховіча («Воўк і лісіца»). Напрыканцы ХХ стагоддзя ў творах беларускіх аўтараў на экалагічную тэматыку прысутнічае вобраз ваўка, які выклікае спачуванне: паэма «Чорная быль» С. Законнікава, вершы «Ваўчыца ў звярынцы», «Скарга прыручанага ваўка» Я. Сіпакова.

Табліца 2. – Найбольш распаўсюджаныя вобразы дзікіх жывёл у мастацкіх творах беларускай літаратуры

Вобразы і матывы	Мастацкія літаратурныя творы беларускіх аўтараў
Воўк	«Воўк і лісіца» А. Абуховіча; «Ваўчыца» М. Арочкі; «Воўк і авечка» Ф. Багушэвіча; «Воўчая згряя», «Аблава» В. Быкава; «Воўк» З. Бядулі; «Ваўкоў баяцца – ў лес не хадзіць...», «Пра воўка памоўка» А. Вярцінскага; «Лісіца, Леў і Воўк» У. Дубоўкі; «Чорная быль» С. Законнікава; «Воўк і гуманіст» К. Крапівы; «Воўк», «Воўк і баран» Я. Купалы; «Воўк і сарокі» У. Паўлава; «Воўк-бізнесмен» А. Пісьмянкова; «Воўк» А. Разанава; «Воўк» А. Русецкага; «Ваўчыца з Чортавай Ямы» Б. Сачанкі; «Ваўчыца ў звярынцы», «Скарга прыручанага ваўка» Я. Сіпакова; «Воўк і ліса» Р. Яўсеєва; «Зона павышанай радыяцыі» І. Шамякіна і інш.
Зубр	«Зубру-равесніку» Р. Барадуліна; «Зубр» Д. Бічэль-Загнетавай; «Ода зубру» П. Броўкі; «Песня пра зубра» М. Гусоўскага; «Балада пра невядомага першага» У. Караткевіча; «Зубр» П. Панчанкі; «Адзінец» Я. Сіпакова і інш.
Лось	«Лось» А. Бялёвіча, «Ласіны след» С. Грахоўскага, «Паляўнічыя акварэльні з Палесся» Я. Лучыны, «Балада пра лася» А. Пісьмянкова, «Ласі» П. Прыходзькі, «Браканьер», «Найдорф», «Тартак» І. Пташнікава і інш.
Мядзведзь	«Мядзведзь» З. Бядулі; «Даклад і лад» М. Вяршыніна; «Супакойцеся, мядзведзянты...» С. Гаўрусёва; «Барсук і Мядзведзь» У. Дубоўкі; «Былі ў мяне мядзведзі» У. Караткевіча; «Астрыжаны вожык», «Мядзвелзі» К. Крапівы; «Арчыбал» І. Пташнікава; «Трава – мядзведзь мядзведзем», «Маналог мядзведзя, які пасля першай спячкі выйшаў з бярогі» Я. Сіпакова і інш.

Сярод свойскіх жывёл адным з самых распаўсюджаных вобразаў з'яўляецца вобраз каня (табліца 3). Калі ў рускай мастацкай свядомасці вобраз каня выступае сімвалам волі, руху, хуткасці, у беларускай літаратуры даволі пашыраны вобраз каня на пашы, які сімвалізуе працавітасць, адданасць лёсу: «Араты» М. Ганчарыка, «На ніве» Я. Коласа, «Араты» Я. Купалы, «Бацькаўшчына» К. Чорнага. Конь з'яўляецца важным памочнікам у сялянскай працы, таму гэты персанаж шырока адлюстраваны ў беларускіх песнях, прыказках, прымаўках. У беларускай міфалогіі вобраз каня звязаны не толькі з земляробамі, а і са святарамі і ваюрамі.

Сімвалам дабрабыту, заможнай гаспадаркі выступае вобраз каровы, і наадварот, страта каровы – сімвал заняпаду гаспадаркі, трагедыі сям'і («Знак бяды» В. Быкава, «Эвакуацыя» Н. Рыбік).

Табліца 3. – Найбольш распаўсюджаныя вобразы свойскіх жывёл у мастацкіх творах беларускай літаратуры

Вобразы і матывы	Мастацкія літаратурныя творы беларускіх аўтараў
1	2
Карова (бык, вол)	«Цялушка» Р. Барадуліна; «Музыка-чарадзейнік» У. Дубоўкі; «Неруш» В. Казько; «Бежанцы» В. Карамазова; «Новая зямля» Я. Коласа; «Вол і авадзень», «Два каханні», «Рагуліна прамова да свайго гаспадара», «Старшыня» К. Крапівы; «Эвакуацыя» Н. Рыбік і інш.

Канчаток табліцы 3.

1	2
Конь	«Рамантычны верш» Р. Баравікова; «Буланы» Д. Бічэль-Загнетавай; «Яшчэ раз пра коней» Л. Галубовіча; «Араты» М. Ганчарыка; «Зіма запрагла сваіх коней...», «Вераснёўскія дні – на буланым кані» С. Гаўрусёва; «Аповесць пра каня», «Пасылка» П. Глебкі; «Ганарысты конь» У. Дубоўкі; «Тыя коні не пасвяцца ў травах ружовых» С. Законнікава; «Вязьмо» М. Зарыцкага; «Пара коней сівых» А. Кажадуба; «Мокрыя травы», «Месяц заснуў на коміне хаты...», «О мой цудоўны край» У. Караткевіча; «Адшчапенец», «На ніве», «Конь і сабака», «Тройка» Я. Коласа; «Вараны», «Саманадзены конь», «Стары і малады», «Пра цыгана і кабылу» К. Крапівы; «Араты», «Селянін і конь», «Сват», «Князь» Я. Купалы; «Дзе вы, коні?» Е. Лось; «Запішыце каня ў Чырвоную кнігу», «Коні», «Конь» П. Панчанка; «Белы конь», «Развітанне з бацькоўскім канём» А. Пісьмянкова; «Снежанская свежасць» Я. Пушчы; «Ах, мілы конь, ах, мілы кося...», «Коні на праспекце», «Элегія» Я. Сіпакова; «Малітва за старых коней» М. Танка; «Бацькаўшчына», «На беразе», «Дзень», «Максімка», «Жалезны крык», «Малюнак» К. Чорнага і інш.
Сабака	«Чужая бацькаўшчына» В. Адамчыка; «Балада пра сабаку» М. Ароцкі; «У нашай вёсцы не было сабак...» Г. Бураўкіна; «Пабярэжцы» М. Ваданосава; «Сабака» А. Глобуса; «Сабака ў лостры» А. Звонака; «Конь і сабака», «Наталька, Джон і Муха», «На свім хлебе», «Страшнае спатканне» Я. Коласа; «Сука ў збане», «Старшыня» К. Крапівы; «Львы» І. Пташнікава; «Сабака ў моры» А. Пысіна; «Добрае стаўленне да сабакі» В. Ткачова; «Бляха» А. Федарэнкі і інш.

Іхтыялагічны субкод прадстаўлены ў творах А. Вялогіна («Акуні»), Я. Коласа («Міхасёвы прыгоды»), Я. Чачота («Калдычэўскі шчупак»). Паводле славянскіх міфалагічных уяўленняў рыба асацыюецца з каранямі Сусветнага дрэва. Даследчыкі Л. Дучыц, С. Санько адзначаюць: «Асаблівая роля ў вераваннях і магіі адводзілася шчупаку (шчуцы). Сківіцы шчупака вешалі над уваходам у хату як абярэг ад хваробаў (сімвалічнае выгрызанне хваробаў і нячыстай сілы. Шчупак згадваецца ў замовах, казках, песнях. Ва ўсходнеславянскіх казках ён дапамагае герою. Са шчупаком звязаны матыў абарочвання – чараўнік ператвараецца ў ваўка, сокала, шчупака» [19, с. 440].

У беларускай літаратуры прадстаўлены калейдаскоп энтамалагічных вобразаў: вобраз асы («Асінае гняздо» Я. Коласа, «Аса» М. Федзюковіча); вобраз божай кароўкі («Божая кароўка» М. Кусянкова); вобраз камара («Камары» А. Вярцінскага, «Камары» А. Дзеружынскага); вобраз коніка («Конікі» Д. Бічэль-Загнетавай, «Свая філасофія» М. Дуксы, «Паглядзі, як многа конікаў на лузе» М. Кусянкова); вобраз матыля («Разлуку ў хуткім часе напроч...» Р. Баравіковай, «Залатая, асенняя раница...» У. Дубоўкі, «Матылёк» Н. Мацяш, «Матыль» М. Танка); вобраз цвіркуна («Цвіркун» Я. Коласа); вобраз чмяля («Чмяліны мёд» В. Віткі, «Мёдам чмяліным венець лугі» С. Гаўрусёва); вобраз страказы («Ты гаворыш» Р. Баравіковай, «Страказа» Я. Коласа); вобраз мухі («Муха» Я. Коласа, «Трактарыст і муха» Я. Крупенькі, «Ізмурудна-зёлёныя мухі» Ю. Станкевіча, «Слон і мухі» І. Шуцько); вобраз мураша («Дыялог з мурашом» Г. Бураўкіна, «Крот, Мурашка і Лісіца» У. Дубоўкі, «Мурашка і Жук» К. Крапівы); вобраз павука («Павук як іншаланецянін» Р. Барадуліна, «Павук» Ядвігіна Ш., «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел» В. Казько); вобраз пчалы («Пчолы ў моры», «Свята пчалы» Р. Барадуліна, «Эстэт і пчала» Э. Валасевіча, «Пчала і шэршань» Я. Коласа, «Пчолы і трутні» Я. Купалы, «Пчала» М. Танка, «Пчала» М. Мятліцкага).

Напрыканцы ХХ ст. у творах на чарнобыльскую тэму іхтыялагічныя вобразы маюць новую, адрозную ад традыцыйнага адлюстравання, афарбоўку. Напрыклад, у народных павер'ях усходніх славян пчала выступала сімвалам урадлівасці, а ў паэме «Одзіўм» Я. Сіпакова вобраз пчалы выступае сімвалам небяспекі для чалавека.

Цікавую міфапаэтычную афарбоўку ў творах беларускіх пісьменнікаў маюць вобразы змяі, вужа. Герпеталагічны субкод прадстаўлены ў творах беларускіх пісьменнікаў сімвалічнымі і алегарычнымі вобразами змяі, вужа ў творах «Танец з вужакамі», «Змеі» А. Разанава, «Мурашкі і змяя» Б. Мароза, «Дзіця, вожык і змяя» К. Крапівы, вобразами-алегорыямі жабы ў байках «Кракадзіл і жаба» У. Дубоўкі, «Жаба ў каляіне» К. Крапівы.

Крыптазаалагічны (невядомыя для навукі істоты-жывёлы) субкод прадстаўлены міфічнымі істотамі, напрыклад, Цмокам, Змяіным Царом. У вершы «Змяіны цар» М. Багдановіча, апавяданні «Вужовая карона» Я. Баршчэўскага выкарыстана паданне пра Вужовага Цара (Змяінага Цара): той, хто сустрэне гэту пачвару і расцэле перад ёй абрус, можа атрымаць пэўны дар. Апісанне цмокаў, якія быццам жылі ў Лепельскім возеры, прысутнічае ў аповесці «Хрыстос прыязміўся ў Гародні» У. Караткевіча.

Выяўленне гістарычна-культурнай семантыкі анімалістычных вобразаў і матываў дазваляе вытлумачыць функцыянальнасць зааморфнага кода ў беларускай літаратуры. Вобразы бусла, жураўля, зязюлі, ваўка, лася, каня, каровы з'яўляюцца характэрнымі для беларускай мастацкай свядомасці.

Заклучэнне. Зааморфны код разгледжаны як складнік з шасці субкодаў: арніталагічны, тэрыялагічны, іхтыялагічны, герпеталагічны, энтамалагічны, крыптазаалагічны. У беларускай мастацкай свядомасці арніталагічны субкод прадстаўлены вобразами бусла, жураўля, зязюлі і інш. У асноўным гэта сімвалічныя вобразы і вобразы-алегорыі, якія дазваляюць тлумачыць сацыяльныя з'явы, учынкi. Тэрыялагічны субкод выкарыстоўваецца ў творах, дзе, па-першае, адлюстраваны рэальныя ўзаемаадносіны чалавека і прыроды. Па-другое, калі анімалістычныя вобразы-алегорыі скіраваны на паказ чалавечых паводзінаў, напрыклад, у беларускіх байках. Па-трэцяе, тэрыялагічныя псіхалагізаваныя вобразы набылі шматгранную распрацоўку ў эпічных творах («Львы» І. Пташнікава, «Ваўчыца з Чортавай Ямы» Б. Сачанкі, «Луп» Ю. Станкевіча), дзе ўздзімаюцца сацыяльныя праблемы. Іхтыялагічны, герпеталагічны і энтамалагічны субкоды выкарыстоўваюцца беларускімі пісьменнікамі ў асноўным на ўзроўні мастацка-вобразных сродкаў – метафар, параўнанняў. У сваіх творах аўтары звяртаюцца да паказу як

рэальна існуючых, так і фантастычных істот. Крыптазаалагічны субкод прадстаўлены ў творчасці М. Багдановіча, Я. Баршэўскага, У. Караткевіча і інш.

ЛІТАРАТУРА

1. Мельнікава А.М. Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 214 с.
2. Шамякіна Т. Коды культуры ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка» // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: VII Міжнар. навук. канф., 12–14 кастр. 2005 г., Мінск: зб. навук. арт.: у 3 т. / Беларус. дзярж. ун-т; рэдкал.: Г.М. Бутырчык (адк. рэд.). – Мінск: РІВШ, 2010. – Т. 2. – С. 30–35.
3. Швед И.А. Классификационные модели концептуальных кодов мифопоэтического мышления белорусов // Традиции і сучасны стан культуры і мастацтваў: зб. дакл. і тэз. VI Міжнар. нав.-практ. канф., Мінск, 19–20 ліст. 2015 г. / гал. рэд. А.І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, 2016. – С. 541–545.
4. Грыневіч Я.І. Каляндарна-храналагічны код беларускіх пазабрадавых лірычных песень // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі фалькларыстык / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы літаратуры НАН Беларусі; навук. рэд. А.І. Лакотка. – Мінск: Права і эканоміка, 2015. – Вып. 19. – С. 201–207.
5. Санько С. Прадмова // Беларуская міфалогія: энцыкл. сл. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мінск: Беларусь, 2004. – С. 3–11.
6. Мезенка Г.М. Коды культуры і ўрбанімія славян: падабенства і варыяцыйныя рэпрэзентацыі // Мовазнаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка: XV Міжнарод. з'езд славістаў (Мінск, 20–27 жн. 2013): дакл. беларус. Дэлегацыі / Нац. акад. навук Беларусі; рэдкал. А.А. Лукашанец (адк. рэд.). – Мінск: Беларус. думка, 2013. – С. 99–108.
7. Леонтьева Т.В. Интеллект человека в зеркале русского языка: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык / Урал. гос. ун-т им. А.М. Горького. – Екатеринбург, 2003. – 22 с.
8. Маслова В.А., Пименова М.В. Коды лингвокультуры: учеб. пособие. – М.: ФЛИНТА, 2016. – 180 с.
9. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
10. Степанова Н.И. Интертекстуальная природа визуального текста рекламы: дисс. ... канд. культурологии: 24. 00. 01. – Кемерово, 2013. – 171 л.
11. Гукетлова Ф.Н. Зооморфный код культуры в языковой картине мира : на материале французского, кабардино-черкесского и русского языков: дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.02, 10.02.20. – Нальчик, 2009. – 431 л.
12. Розенкова Х.Е., Шустова С.В. Анималистический код английской культуры в лингводидактическом аспекте. – Пермь: АНО ДПО «Пермский ин-т экономики и финансов», 2018. – 150 с.
13. Бойко Л.Г. Зооморфный код культуры в семантике устойчивых сравнений // Изв. Волгогр. гос. пед. ун-та. – 2008. – № 5(29). – С. 94–97.
14. Сиссе К. Антропоцентрический потенциал зооморфного кода названий животных в духовном кругозоре носителей русского фольклора: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Воронеж, 2021. – 153 л.
15. Трубецкова Е. Г. Морбуальный код русской литературы XX–XXI вв.: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: 10.01.01. – Саратов, 2022. – 46 с.
16. Красных В.В. Коды и эталонные культуры (приглашение к разговору) // Язык. Сознание. Коммуникация: сб. ст. / Моск. гос. ун-т. – М., 2001. – Вып. 19. – С. 5–19.
17. Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. Телесный код культуры: материалы к словарю. – М.: Гнозис, 2007. – 288 с.
18. Купала Я. Поўны збор твораў: у 9 т. – Т. 2. – Мінск: Маст. літ-ра, 1996. – 342 с.
19. Дучыц Л., Санько С. Рыба // Беларуская міфалогія: энцыкл. сл. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мінск: Беларусь, 2004. – С. 439–441.

Паступіў 14.04.2023

ЗООМОРФНЫЙ КУЛЬТУРНЫЙ КОД В БЕЛОРУССКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ СОЗНАНИИ

Л.Г. ДУКТОВА

(Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы
Национальной академии наук Беларуси, Минск)

В статье рассматривается зооморфный код как один из культурных кодов, выявлена специфика использования культурных кодов как носителей глубинных смыслов национального самосознания. Рассмотрены основные субкоды зооморфного кода в белорусской литературе XX–XXI веков. Орнитологический субкод представлен образами и мотивами аиста, журавля, ворона, жаворонка, орла. Тематическая группа «дикие звери» териологического субкода представлена образом волка, зубра, медведя. Одним из распространенных образов, относящимся к тематической группе «домашние животные» териологического субкода, является образ коня, который изображается как в произведениях классиков (Я. Колоса, Я. Купалы, К. Чернога), так и современных авторов

(А. Письменкова, Я. Сипакова). Репрезентация зооморфного кода в художественном сознании связана с философской и интимной лирикой, с социальным содержанием художественных произведений, их гуманистической и экологической направленностью.

Ключевые слова: культурный код, зооморфный код, белорусская литература, орнитологические образы, териологический субкод, ихтиологический субкод, герпетологический субкод, энтомологический субкод.

THE ZOOMORPHIC CULTURAL CODE IN THE BELARUSIAN ARTISTIC CONSCIOUSNESS

L. DUKTAVA

*(Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches
of the National Academy of Belarus, Minsk)*

The article considers the zoomorphic code as one of the cultural codes, reveals the features of the use of cultural codes as carriers of the deep meanings of national identity. The main subcodes of the zoomorphic code in the Belarusian literature of the XX–XXI centuries are considered. The ornithological subcode is represented by the images and motifs of the stork, crane, raven, lark, and eagle. The thematic group «wild animals» of the theriological subcode is represented by images of a wolf, a bison, a bear. One of the common images belonging to the thematic group «domestic animals» of the theriological subcode is the image of a horse, which is depicted as in the works of the classics («On the field» by Yakub Kolas, «Arat» by Yanka Kupala, Fatherland, Kuzma Chorny), and others. authors («Farewell to the father's horse» by Ales Pismiankou, «Horses on the avenue» by Yank Sipakou). The representation of the zoomorphic code in artistic consciousness is associated with philosophical and love lyrics, with the social content of works of art, their humanistic and environmental orientation.

Keywords: cultural code, zoomorphic code, Belarusian literature, ornithological images, teriyalagic subcode, ichtyyalagic subcode, herpetalagic subcode, entamalagic subcode.